

МАЛОВІДОМІ ІМЕНА В КРАЄЗНАВСТВІ: КАДРИ ВАЖКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ ПІД ЖОРНАМИ СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ

Лауреати премії ім. Дм. Яворницького діляться думками з приводу непоправних втрат в Донецькому регіоні під час сталінських репресій.

Ключові слова: Хрущовська відлига, реабілітація, жертви тоталітаризму, репресії, вітчизняна історіографія.

За півстоліття з початку "Хрущовської відлиги" немало було зроблено в Радянському Союзі і його складовій частині - УРСР по десталінізації суспільно-політичного життя, реабілітації значної кількості жертв тоталітаризму. З 1990 р. розгорнулася широкомасштабна робота офіційних органів по перегляду справ репресованих за часів Радянської влади. Комісії по реабілітації ще й сьогодні працюють при обласних Радах народних депутатів.

Значною підмогою комісіям по реабілітації в плані надання огласи, оприлюднення імен багатьох невинно постраждалих стали публікації журналістів, вчених, а також спогади свідок подій і родичів репресованих. Неперевершене значення мають комісії при обласних державних адміністраціях, роботу яких націлює Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" на чолі з академіком НАН України, Героєм України П.Т.Троньком. Плідно такі редакційно-наукові комісії працюють при Донецькій та Луганській обласних державних адміністраціях, починаючи з 1993 р. Вони залучили до наукових досліджень з подальшим оприлюдненням проведеної роботи таких провідних фахівців, як доктори історичних наук, З.Г. Лихолобова, В.Ф. Литвиненко, Р.Д. Лях, А.О. Климов, В.М. Нікольський та ін. За цей час вийшло з друку немало публікацій різноманітного суспільного звучання.

Важливою подією в вітчизняній історіографії взагалі і особливо в краєзнавстві стала презентація фундаментального видання "Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах" в ряді областей України, включно Донецьку і Луганську. [1]

Але, як правило, їх незначний за чисельністю наклад мабуть не дозволяє довести до широкого загалу в нашому суспільстві про багатьох земляків, про їх внесок в розвиток економіки, культури, науки і освіти. Прикро, але багато імен так і залишилися після реабілітації жертв тоталітаризму невідомі навіть працівникам державних і відомчих музеїв, вони не ввійшли до історії міст і сіл, підприємств і закладів.

Завдання даної публікації - повернути увагу до маловідомих імен з історії нашого краю, інженерно-технічних кадрів важкої промисловості. Не дивлячись на ряд публікацій вище зазначених авторів, дослідникам ще треба багато зробити, щоб об'єктивно висвітлити і велич завдань, намічених правлячою партією з соціально-економічних перетворень, і труднощі на шляху їх реалізації. Джерельною базою для написання

статті стали мал о досліджені архівні документи, нове осмислення більш ранніх публікацій, присвячених розвитку Донецького басейну та діяльності кадрів промисловості.

29 жовтня 1937 р. в Кремлі керівництво Комуністичної партії і Радянського уряду влаштувало прийом керівного складу і стахановців металургійної та вугільної промисловості. В понеділок, 1 листопада в обласній газеті "Социалистический Донбас" на першій сторінці було дано детальний звіт про важливу подію в столиці країни. Привертає увагу тост Й.В.Сталіна: "Тост у мене будет несколько своеобразный и необычный. У нас принято провозглашать тосты за здоровье руководителей, шефов, за вождей, за наркомов. Это, конечно, неплохо. Но кроме больших руководителей, есть еще руководители средние и малые (виділено авторами). Их этих руководителей малых и средних, имеются у нас десятки тысяч. Они скромные люди, они не лезут вперед, их почти незаметно. Но было бы слепотой не замечать их. Ибо от этих людей зависит и судьба нашего хозяйственного руководства". Під овації і вигуки "ура", як повідомлялося в звіті про прийом, "вождь всіх народів" завершував проголошувати тост.

Дивує, що в цьому примірнику газети вміщено повідомлення "В Донецькій обласній прокуратурі". З нього читачі дізналися, що "Донецкое УНКВД виявило и арестовало группу врагов народа, бывших работников треста "Буденновуголь". Все были участниками контрреволюционной троцкистско-бухаринской организации... эта группа привела трест к глубокому прорыву". [2] Справа в тому, що як з'ясується декількома днями, заарештовану групу виявлених чекістами ворогів народу складала визначені Й.В.Сталіним "руководители средние и малые".

Слідом за повідомленням обласної прокуратури про "досягнення" співробітників УНКВС, газети і радіо "Сталіно-Донбас" щоденно, з 2 по 5 листопада повідомляли про засідання виїзної сесії колегії обласного суду в палаці культури Будьонівського району м. Сталіно. Відкрите судове засідання, ініціатором якого став обласний прокурор Р.А. Руденко, розглядало справу "734 по звинувачуванні у злочинах, передбачених ст. 54-2, 54-4, 54-7, 54-11 Карного кодексу УСРР групи інженерно-технічних працівників тресту "Будьоніввугілля". Серед них керуючий трестом С.П. Володарський, головний інженер тресту В.І. Мирясов, помічник головного інженера тресту Й.Л. Ште-

ренсон, в.о. головного інженера ш. 9 Капітальна Д.Й. Ярославцев, головний інженер цієї шахти М.О. Проциков, головний механік цієї шахти С.П. Толстиків та начальник видобувної дільниці №1 (з найбільшим навантаженням для виконання державного плану вуглевидобутку) І.М. Шишков.[3] Всі вони звинувачувалися в приналежності до буцім-то контрреволюційної право-троцькістської організації, за завданням якої проводили активну контрреволюційну діяльність, націлену проти політики ВКП(б) і Радянського уряду.

Привертає увагу повідомлення прокуратури ще й тому, що це була проголошена в засобах масової інформації перемога облуправління НКВС вперше в провідній для Донбасу галузі промисловості. До цього рапорти співробітників держбезпеки йшлися стосовно працівників сільського Господарства керівників сільських районів. З призначенням на посаду обласного прокурора Р.А. Руденка пішла ціла низка "відкритих" судових процесів де за правило, головним державним звинувачем виступав сам облпрокурор. Пояснення цьому дослідники, на наш погляд, доречно вбачають у завзятому виконанні облпрокурором директиви ЦК ВКП(б) за підписом Й.В. Сталіна від 4 серпня 1937 р. про проведення в 2-3 районах відкритих процесів над шкідниками в сільському господарстві.[5]

Слідство за розпорядженням начальника УНКВС старшого майора безпеки Д.М. Соколинського після узагальнень, отриманих "традиційним" методом зізнання, довело не тільки антирадянський, а й диверсійно-шкідницький характер групи інженерно-технічних працівників "Будьоніввугілля".[6] Звідси і виникла так звана "Будьонівська справа". Головним підсудним виступав С.П. Володарський.

Народився Семен Павлович 19 листопада 1904 р. в селі Ново-Фастово Київської губернії. За національністю - євреї, із робітників, член ВКП(б) з 1924 р. Після закінчення гірничого факультету Сталінського індустріального інституту його залишили працювати викладачем. Потім працював інженером Донецької дослідницької станції рудоуправління, помічником завідуючого шахти №1 "Петровка", завідуючим відділом механізації Гришинського рудоуправління і завідуючим шахтою ім. Чувирина. З 1929 - знову в Сталіне Це - завідуючий відділом механізації і раціоналізації Будьонівського рудоуправління.[7] Тут у нього і склалася ідея диспетчеризації вугільних шахт.

Наукове обґрунтування диспетчеризації С.П.Володарський доводив практично, працюючи завідуючим шахтою №8 ім. Саркісова, інженером промислової групи Сталінської контрольної комісії - робітничо-селянської інспекції при міськвиконкомі. А з 1932 р. - він інженер виробничо-технічного управління тресту "Сталінвугілля".

Завдяки наполегливості молодого інженера все більше стало прихильників диспетчеризації - принципово нової, автоматизованої системи управління життєдіяльністю підприємства, яка в змозі допомогти подолати серйозні збої у вугільному Донбасі. На I Донецькій обласній конференції КП(б)У влітку 1932 р. серйозну турботу викликало недовиконання державного плану видобутку вугілля на одну третину, що перевищу-

вало 4 млн. тон. Головні причини полягали в нераціональному використанні вугледобувної техніки, в слабкому запровадженні прогресивних Карташевських лав та епіфановських штреків.[8] Це і спонукало комуніста інженера Володарського звернутися з доповідною запискою до першого секретаря новоутвореного Донецького обкому партії І.О. Акулова. В записці доводилося, що самим важливим в диспетчеризації є корінна перебудова всього комплексу управління шахтою. На відміну від діючої анархістської організації праці і управління виробництвом, куди була залучена більшість інженерно-технічного персоналу, пропонувався чіткий плановий графік.[9] Наскільки по-державному важливою була пропозиція Семена Павловича свідчить розподіл інженерів і техніків. В цілому у вугільній промисловості Донбасу з 913 інженерів та 1293 техніків в апаратах трестів, рудоуправлінь та шахт була зайнята лівова частина. А на шахтних дільницях, основній ланці, де вирішувалася доля державного плану, відповідно нараховувалося лише 68 та 322 спеціаліста.[10] Головне навантаження на шахтах припадало таким чином на практиків, теоретичний рівень яких бажав набагато краще.

Запропоновані пропозиції С.П. Володарського складала систему оперативного керівництва та безперервного контролю, а диспетчерська служба ставала дійсним штабом шахти. Значна кількість інженерно-технічних кадрів таким чином звільнялась від другорядних повноважень, їх доцільніше було використовувати безпосередньо в шахті.

Першою шахтою, де за рішенням обкому партії започаткували нову систему управління виробництвом стала шахта "Бутівка" Сталінського рудоуправління.[11] Сам ініціатор часто відвідував підприємство, цікавився справою диспетчеризації. Однак керівництво шахти нехтувало новаторську систему. Тому в березні 1933 р. бюро обкому ВКП(б) змушено було запропонувати керуючому рудоуправлінням Є.Т.Абакумову звільнити завідувача шахтою "Бутівка" Т. Ізвєкова і рекомендовано призначити на його місце С.П. Володарського.[12]

Інженерне керівництво невдовзі вирішило проблему освоєння проектної потужності шахти-новобудови.

Приклад "Бутівки" доводив високий економічний ефект нової системи управління. Не дивно, що в 1934 р. було диспетчеризовано 23 шахти вугільного Донбасу.[13] Про ефективність новації свідчив досвід шахти №5-6 ім. Димитрова (м. Гришино). Середньодобовий вуглевидобуток з переходом на диспетчерську систему управління шахтою зріс майже в 4 рази. Близько до таких результатів мали ще 12 великих шахт, які опікував начальник Донецької станції диспетчеризації в кам'яновугільній промисловості С.П. Володарський. Так складався авторитет молодого новатора. Він був бажаним на багаточисельних нарадах, семінарах партійного й господарського активу. Його публікації з'являлися на сторінках періодичних видань.

8 травня 1936 р. згідно наказу Наркома важкої промисловості Союзу РСР в зв'язку з розукруп-

ненням тресту "Сталінвугілля" керуючим новоутвореного тресту "Будьоніввугілля" став С.П. Володарський. [14]

Не просто довелося Семену Павловичу в одному із найбільш складних в гірничо-геологічному відношенні об'єднанні вугільних підприємств. Але не пройшло і півтора років, як після трагічно загинутого Наркомтяжпрома Г.К.Орджонікідзе новопризначений нарком Л.М. Каганович підписав наказ про звільнення С.П. Володарського з посади керуючого трестом. В наказі недоліки в роботі тресту в більшості трактувалися як злочинно-халатні. Цього вистачило правоохоронним органам - прокуратурі та облуправлінню НКВС сфабрикувати справу "ворога народу". Комуніста, самого молодого із керуючих вугільних трестів, батька 4 малолітніх дітей обвинувачували в "активній участі в контрреволюційній троцькистсько-бухаринській організації, завданням якої являлося здійснення злочинної, антирадянської, шкідницької диверсійної діяльності, направленої на підірив економічної і воєнної могутності СРСР, прискорення воєнного нападу на Радянський Союз, сприяння іноземним агресорам в загарбанні території і розчленуванні СРСР, повалення Радянської влади і відновлення в Радянському Союзі капіталізму і влади буржуазії". [15] Далі закидалося, буцім-то за завданням керівництва право-троцькистського підпілля в Донбасі і "Головвугілля" з метою підризу господарської могутності й обороноздатності СРСР С.П. Володарський (разом з іншими 6 керівниками тресту) проводив руйнівальну шкідницьку роботу на шахтах тресту "Будьоніввугілля".

За яких обставин "вибивалися" зізнання, як фабрикувалися "докази", засвідчили один із засуджених і доживший до реабілітації І.М. Шишков та слідчий УНКВС разом з експертом у справі - це тортури і залякування, залякування і тортури. [16] Закінчилася "Будьоновська справа" засіданням вищої сесії спеціальної колегії Донецького обласного суду 2-5 листопада 1937 р. приміщенні будинку культури Будьоновського району м. Сталіно судова колегія винесла страшний вирок. Всіх підсудних за винятком І.М. Шишкова, засудили до розстрілу. І.М. Шишкову винесли вирок - 25 років позбавлення волі. [17] Він дожив до реабілітації після багаторазових звертань в 1955 р. Відносно інших засуджених на чолі з С.П. Володарським, то лише 31 липня 1957 р. за протестом прокуратури УРСР на вирок Донецького обласного суду від 2-5 листопада 1937 р. було відмінено вирок і припинено справу керівників тресту "Будьоніввугілля" за відсутністю складу злочину. [18]

Серед "ворогів народу", заарештованих і засуджених до страти були ініціатор роботи металургії без державної дотації орденоносець Г.В. Гвахарія - директор Макіївського заводу. Така ж доля спіткала директорів: Ворошиловського металургійного заводу І.М. Крайнева, Єнакіївського металургійного заводу Р.І. Пучкова. Привертає увагу мужність і самопожертва останнього. Зовсім недавно до арешту на ім'я Романа Івановича приходили привітання від керівників галузі, області з великими трудовими перемогами металургів - достроковим при високій якості про-

дукції виконанням річного плану 1936 р. по всьому металургійному циклу. Як вдалому господарнику йому довелося розповісти про успіхи трудового колективу, турботу за соціальне положення та здоров'я в січні 1937 р. при обговоренні і прийнятті Конституції УРСР. [19]

І хоч Р.І. Пучков не визнав звинувачень в антирадянській діяльності, його 10 грудня 1937 р. Військова Колегія Верховного Суду СРСР засудила до страти. Лише 15 вересня 1956 р. добре ім'я Романа Івановича було відновлено. [20]

Тільки наприкінці 1938 р. масовий терор послабшав, залишаючи кривавий слід, понівечені людські долі, дітей-сиріт, які були вимушені протягом багатьох років носити тавро "нащадків ворогів народу", підірване народне господарство. До 1939 р. господарський комплекс був доведений до хаотичного стану. Особливо це стосувалося вугільної промисловості, кадри якої зазнали справжнього розгрому. На заключному етапі "великого терору" в Донбасі список жертв сталінізму поповнили імена здібних господарських керівників, відомих заслугами в справі радянської індустріалізації Союзу РСР. Серед них керуючі трестами "Свердловвугілля" О.О. Рогов, "Донбасантрацит" - І.І. Зубков, директори Луганських заводів ім. 20-річчя Жовтня - В.І. Таран, ім. Артема - В.К. Веїнов, ім. Якубовського - А.С. Сушков та ін.

На початку другої п'ятирічки газети і радіо на всю країну часто-густо розповідали про успіхи трудового колективу шахти 322 "Голубівки". Навіть багато нефакхівців цікавилася так званими "карташовськими лавами", де за ініціативою гірничого інженера завідувача шахти Костянтина Карташова широко використовувалася не тільки нова технологія вуглевидобування, а йшла щоденна позмінна госпрозрахункова робота на кожній ділянці. [21] В роз'ясненні суті роботи по-новому, в мобілізації шахтарів на виконання серйозних планових завдань активну роль відіграв парторг ЦК ВКП(б) шахти Олександр Рогов. Трудовий колектив шахтарів успішно подолав п'ятирічний план вуглевидобутку, а його керівники отримали особисті нагороди держави - орден Леніна.

З утворенням у 1935 р. нового вугільного тресту "Свердловвугілля" керуючим було призначено О.О. Рогова. На вугільних підприємствах почали приділяти першочергову увагу впровадженню графіків циклічної роботи видобувних ділянок, застосуванню металевого кріплення, раціонального використання устаткування і матеріалів. Одночасно з поля зору не випадали проблеми житлового будівництва в місті Свердловську, селищах Шапаркине, шахти ім. Свердлова та ін.

При всілякій підтримці нового керуючого трестом розширилася мережа побуту і відпочинку шахтарів. Це і міський палац культури, а при кожній шахті - клуби і бібліотеки, медичні установи. Про успіхи і негаразди постійно стала сповіщати газета «За стахановские темпы». Предметом особливої гордості стала повсякденна боротьба шахтарів за досягнення 10-ти тисячного щодобового вуглевидобутку трестом.

І ось в листопаді 1938 р., перебуваючи черговий раз у відрядженні в Москві О.О. Рогова

було заарештовано. Слідчі НКВД звинуватили в участі в контрреволюційній правотроцькістській організації, що займалася в Донбасі "підривною антирадянською діяльністю". Це була друга хвиля чорного смерчу над вугільним Донбасом, викликаний арештом і засудженням до розстрілу начальника комбінату "Донбасвугілля", депутата Верховної Ради Союзу РСР першого скликання І.О. Фесенка.[22] Не зважаючи на стійку поведінку під час допитів (а це були знані "фахівці заплічних справ" Луб'янки, Бутирки в Москві, а після етапу - в луганському тюрподі УНКВС, не зважаючи на категоричну відмову визнати себе винним, О.О. Рогова засудила Особлива нарада при НКВС СРСР. Вирок від 11 жовтня 1939 р. - 8 років таборів.[23] Йому та той час було всього 35 років. Лише через 17 років, в червні 1955 р. його було звільнено. Але тільки після особистого відвідання Генерального прокурора СРСР Р.А. Руденка за недоведеністю звинувачення Олександра Олександровича було реабілітовано. Йому через деякий час довелося працювати і начальником шахти, і заступником керуючого трестом Як виявилось в другій половині 50-х років ХХ ст. були безпідставними судові вирокі в багатьох інших справах інженерно-технічних працівників робітників Донбасу. Серед них головні інженери трестів: "Куйбишеввугілля" О.О.Богомолов, "Макіїввугілля" А.Й.Бірман, "Постишеввугілля" Л.М.Монін, "Лісчанськвугілля" М.С.Шейкін, керуючий трестом "Сер-

говугілля" Л.Я. Висоцький, машиніст врубмашини шахти №12 м. Брянки П.Б. Агібалов, головні інженери тресту "Донпромвугілля" М.П. Спіранський, шахти ім. Дзержинського Р.П. Уманський, завідувач шахти 8-а ім.Сталіна Я.А.Ляшенко та ін. Така ж доля спіткала всіх без винятку керівників вугільних трестів сучасної Донецької і Луганської областей, а також двічі в 1937 та 1938рр., керуючого складу комбінату "Донбасвугілля". Обезкровлення керівництва всіх ланок управління і виробництва в Донбасі нанесло великої шкоди народному господарству республіки, всього Союзу.

Жалкує, що дослідники не з'ясували кількісних втрат кадрів народного господарства. Перші спроби історико-статистичного дослідження дають можливість розглянути співвідношення репресованих за характером обвинувачень.[24] Тут і контрреволюційна агітація, і шпигунство, і диверсії, і шкідництво та інше, як ми бачили на прикладі т.зв. Будьонівської справи. До того ж, як довіряти статистиці НКВС? Це по-перше. І нарешті, подруге, більшість із жертв сталінських репресій залишаються поза увагою сучасних керівників підприємств, учбових й культурних закладів, голів виконавчої влади і місцевого самоврядування Донецької і Луганської областей. Як бачимо, краєзнавцям доводилося і ще, думається, немало зусиль потребується довести про тих, хто самовіддано служив справі розвитку рідного краю, щоб не було серед них маловідомих імен.

Література

1. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Донецька область. /Голова редколегії (голова П.Т. Тронько); редколегія тому (голова В.М. Демиденко). - Кн.1. - Донецьк, 2004; Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Луганська область: У 3-х книгах. / Головна редколегія (голова П.Т. Тронько); редколегія тому (голова В.В. Просін). - Кн.1. - Луганськ, 2004.
2. "Социалистический Донбасе", 1937, 1 нояб.
3. Державний архів СБУ (м. Донецьк). - Спр.6459. - 2Ф. - Т.5. - 32.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО). - Ф.1. - Оп.6. - Спр.440. - Арк. 7.
5. Бут А.Н., Добров П.В. "Экономическая контрреволюция" в Украине в 20-30-е годы XX столетия: от новых источников к новому осмыслению. - Донецк, 2000. - С.233.
6. Державний архів УСБУ в Донецькій області. - Спр.6459. - 2Ф. - Т.1. - Арк.1.
7. Державний архів Донецької області (далі - ДАДО). - Ф.326. - Оп.1. - Спр.832. - Арк.22.
8. Там само. - Спр.3. - Арк. 198, 199, 205.
9. Там само. - Спр.50. - Арк. 91.
10. Там само. - Спр.40. - Арк. 13, 14.
11. Бут А.Н., Бут А.А. "Буденовское дело"// Взгляд (Донецк), 1995. - №17. - С.5.
12. ДАДО - Ф.326. - Оп.1. - Спр.49 - Арк. 6.
13. Бут О.М., Бут Г.О. Будьонівські вороги (Донбас): міфи та дійсність // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, 1997, №1/2 - СІО.
14. "Социалистический Донбасе", 1936, 21 травня.
15. Державний архів УСБУ в Донецькій області. - Спр.6459. - 2Ф. - Т.5. - Арк. 24.
16. Там само. - Т.2. - Арк. 13-27, 62.
17. Там само. - Т.5. - Арк. 70, 70 звор., 71; "Социалистический Донбасе", 1937, 5 нояб.
18. Державний архів УСБУ в Донецькій області. - Спр.6459. - 2Ф. - Т.5. - Арк.167.
19. "Социалистический Донбасе", 1937, 3 январ.
20. Державний архів УСБУ в Донецькій області. - Спр.16248. - 2Ф. - Арк.13, 75.
21. Державний архів російської економіки. - Ф.7566. - Оп.1. - Спр.496. - Арк. 4, 33, 37.
22. Державний архів УСБУ в Донецькій області. - Спр.6660. - 2Ф. - Арк.266.
23. Державний архів УСБУ в Луганській області. - Спр.3747-р. т.1. - Арк. 210.
24. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х-1950-ті рр.) Історико-статистичне дослідження. - Донецьк, 2003. - С. 159, 160, 162.

Summary:

Some little known names in the regional geography: persinnel of hard industry in the Donetsk basin victims of Stalin repressions.

Key words: Khrushchev's time of the than, victims of the totalitarian policy, repressions, naiu h is to riography.